

YUSUF XOS XOJIBNING “QUTADG’U BILIG” ASARI VA NUSXALARI

*Denov tadbirkorlik va pedagogika**Instituti 4- bosqich talabasi***Mustafoqulov Otabek Panji o'g'li***Denov tadbirkorlik va pedagogika**instituti 4-bosqich talabasi***Sultonov Abdulaziz Jamshid o'g'li**

Annottatsiya: *Qutadgu bilig*” turkiy tilshunoslikning eng fundamental asarlaridan biri va turkiy til tadqiqotining eng muhim manbasidir. Uni islom turkiy adabiyotining birinchi mashhur shoiri va mutafakkiri *Balasag’unlik Yusuf Xos Hojib* yozgan.

Asarini Bolasag’unda yozishni boshlagan Yusuf 1068-yilda o’z shahrini tark etib, Sharqiy Qoraxoniylar davlatining markazi bo’lgan Qashg’arga boradi va u yerda 18 oy o’tib, ya’ni 1069 (hijriy 462) yilda o’z asarini tugatadi. Kitobini tugatib, Qoraxoniylar hukmdori Tabg’ach Bug’roxonga sovg’a qiladi va bu asar xonga juda yoqqanligi uchun Yusufni “Hâs Hojib (Ulug’ Hojib)” etib tayinlaydi.

Kalit so’zlar: *Yusuf Xos Xojib, Qutadg’u bilig, Bolasag’un, Istanbul, Berlin, Qohira, Buxoro, Toshkent, Hirot, Qashg’ar, Topkapi, karluk, Tavg’ach Bug’roxon, Divânü Lügati’t-Turk.*

KIRISH

Qutadg’u biligda qahramonlar ifodalagan qadriyatlar: “Qutadg’u bilig” to’rt bosh qahramon o’rtasidagi dialoglardan iborat. Asardagi bu to’rt bosh qahramonning har biri ma’lum ijtimoiy rolga ega va har biri ma’lum bir qadriyatni ifodalaydi.

Kuntog’di - hukmdor va qonun/adolatni ifodalaydi;

Aytoldi - vazir va baxtni/davlatni ifodalaydi;

Ögdülmish ham vazirdir va aqlni ifodalaydi;

Odgurmish natijani/e’tiqodni ifodalaydi.

“Qutadg’u” so’zi “qut” so’ziga otdan fe’l yasaydigan “+ad-” qo’shimchasini, fe’ldan ot yasaydigan “-gu” qo’shimchasini qo’shish natijasida “Qutadg’u” so’zi hosil bo’lgan. , “baxt, kut” ma’nosini bildiradi va “bilig” bilan birgalikda “baxt, baxt keltiradigan bilim/bilim” ma’nosini bildiradi.

Asar odamlarga dunyoda chinakam barakali bo’lish yo’lini ko’rsatish uchun yozilgan. Yusuf Hos Hocib o’z ishida aruz o’lchagichdan foydalangan . Asarning asosiy qismini tashkil etuvchi, taxminan 88 nom ostida qo’shimchalar bilan birga jamlangan bo’lim qisqartirilgan mutakarib, ya’ni fa’ulun fa’ulun fa’ulun fa’ul va metr (asarda) bilan yozilgan. , to’liq mutakarib faqat bir baytda zikr qilingan: 3800-3801-ga qarang). 1-6520. Jufliklar masnaviy tarzida o’zaro qofiyalanadi.

Asar oxiriga qo’shilgan parchalar orasida yoshligiga rahm-shafqat ko’rsatib, keksaligidan so’zlangan 44 baytdan iborat bo’lim (6521-6564) to’liq ketma-ket (fâilün fâilün fâilün fâilün) metrda bo’lib, uslubda davom etadi. bir ode va aa baca shaklida. Zamonning tartibsizliklari, do’stlar iztiroblari haqida so’z yurituvchi 40 baytdan iborat bo’lak (6565-6604 kupletlar)

avvalgi qismning mezoni va uslubida. Kitob sohibi Ulu Hos Hojib Yusufning o'ziga bergan nasihatlar haqida so'z yurituvchi 41 bayt (6605-6645-juftlar) bo'lagi asl asar kabi qisqartirilgan ketma-ket metr va qasida uslubidadir.

Asosiy qism

Qashg'arli Mahmud va uning "Divânü Lügati't-Turk" asari bilan zamondosh bo'lgan, deyarli o'sha yillarda yozilganligi o'sha davr turk tilining obro'-e'tibori jihatidan diqqatga sazovordir.

Ushbu nusxani 1896 yilda Qohiradagi Xediv (hozirgi Qirol) kutubxonasining o'sha paytdagi direktori nemis olimi Morits topdi. Kutubxona tashkil qilinib, yerto'laga tashlangan sochilib ketgan kitob va sahifalar ko'zdan kechirilar ekan, "Qutadg'u bilig" parchalari to'planib, bir joyga keltirildi va shu tariqa bu nusxa yo'qolib qolishdan saqlab qolindi. Nusxaning ba'zi qismlari yo'qolgan, boshi va o'rtasidagi ba'zi sahifalar namlik ta'sirida shikastlangan, qolganlari esa yaxshi saqlangan. Nusxa juda ehtiyotkorlik bilan yozilgan bo'lib, tushirib qoldirilgan so'z va kupletlarning o'rinlari belgilanib, sahifa chetiga qo'shilgan. Ushbu nusxaning faksimili TDK tomonidan 1943 yilda nashr etilgan.

"Qutadg'u bilig"ning hozirgacha ma'lum bo'lgan bir qancha qo'lyozmalari mavjud.

Arab alifbosi bilan yozilgan ushbu qo'lyozmaning ko'chirilgan sanasi yozuvning xususiyatlariga ko'ra. VII. (XIII.) Uning yoshi yuz yildan oshmasligi kerak. Qo'lyozma boshida (I, 1-14.) va oxirida taxminan 30 betlik bo'lim (6232-6266-juftlar) va misra muqaddimasi (B 1-77) yo'q. Bu oxirgisi qo'lyozmada topilmagan bo'lishi mumkin. Bir-ikki sahifani hisobga olmaganda, qo'lyozmaning hozirgi qismi juda yaxshi saqlangan.

Arab harflarida yozilgan Qohira qo'lyozmasi bo'lib, Qohira qul sultonlaridan biri Noshirning qullari Izziddin Ay-Demir ad-Davaddor uchun tayyorlangan. Bu qo'lyozma bo'lib, 1896 yilda Morits tomonidan Qohiradagi Xediv kutubxonasi yerto'lasidan bo'laklardan topilgan va keyinchalik birlashtirilgan. Bu qo'lyozmada 73-454, 587-646, 836-956, 1504-1562, 4579-4610, 6245-6303, 6352-6417, 6632-6645 juftliklar yo'q. Yozilganidan so'ng javob qaytarilgan bu qo'lyozma juda chiroyli xat bilan yozilgan va namligidan shikastlangan bir-ikki bargini hisobga olmaganda, juda yaxshi saqlangan.

Ilmiy ommaga ma'lum bo'lgan birinchi qo'lyozma Hirot qo'lyozmasi bo'lib, u 843 (1439) da arab harflari bilan yozilgan qo'lyozmadan uyg'ur harflarida ko'chirilgan. Ko'rinishidan, matnning o'zi yaxshi tushunilmagan, chunki u ba'zi so'zlarning ma'nolarini yozib olishni zarur deb topdi va bunda ba'zan xatolarga yo'l qo'ydi. Ushbu qo'lyozmada 197-228, 2739-34:3, 6304-6351, 6521-6604. juftliklar yo'q. Ulardan faqat 2739-3473 ta. Jumladan iborat qism sahifa sifatida yo'qolgan bo'lishi kerak, qolganlari esa asosiy matnda topilmagan yoki ko'chirilayotganda tasodifan tushib qolgan bo'lishi kerak. 2014, 2020, 2153, 2291 juftliklari va ularning davomi ham aralash.

Hirot qo'lyozmasi, XIX asrda O'rta Osiyo va Anadolu o'rtasidagi yaqin madaniy aloqalarni ko'rsatish ham muhimdir. Qo'shimcha ma'lumotlarga ko'ra, ish II asrga to'g'ri keladi. Uni 879 (1474) yili Fenari o'g'li Qodi Ali Tokatdan Mehmedxon davrida O'rta Osiyo idorasida ishlagan uyg'ur kotiblaridan biri Shayhzoda Abdurrezzak Baxshiga olib kelgan.

"Qutadg'u Bilig" asarining hozirgi kunda ma'lum bo'lgan bir nechta nusxasi mavjud. Ularning har biri o'ziga xos tarixga ega va o'ziga xos ahamiyatga ega. Asarning eng muhim nusxalari quyidagilar:

Buxoro nusxasi: Ushbu nusxa 1900 yilda Buxoro shahrida topilgan va hozirda Sankt-Peterburgda saqlanadi. Bu nusxa Istanbul nusxasidan qisqaroq va ba'zi qismlari yo'q.

Toshkent nusxasi: Ushbu nusxa 1920 yilda Toshkentda topilgan va hozirda O'zbekiston Milliy Kutubxonasida saqlanadi. Bu nusxa ham Istanbul nusxasidan qisqaroq va ba'zi qismlari yo'q.

Berlin nusxasi: Ushbu nusxa 1900 yilda Berlin shahrida topilgan va hozirda Berlin Davlat Kutubxonasida saqlanadi. Bu nusxa ham Istanbul nusxasidan qisqaroq va ba'zi qismlari yo'q.

Bundan tashqari, eng muhim nusxa "Qutadg'u Bilig" asarining ba'zi qismlari boshqa qo'lyozmalarda ham uchraydi. Masalan, "Qutadg'u Bilig" asarining ba'zi qismlari "Divan-i Lug'at-it Turk" asarida ham uchraydi.

Istanbul nusxasi XI asrda yozilgan va 1069 yilda tugallangan. Istanbul nusxasi "Qutadg'u Bilig" asarining eng muhim nusxasi hisoblanadi. Istanbul nusxasi "kufi" yozuvi bilan yozilgan. Bu yozuv uslubi VII asrda paydo bo'lgan va X-XI asrlarda keng tarqalgan. "Kufi" yozuvi o'zining qalin va to'g'ri chiziqlari bilan ajralib turadi. Istanbul nusxasi "karluk" tilida yozilgan. "Karluk" tili X-XI asrlarda O'rta Osiyoda keng tarqalgan turkiy tilning bir shakli edi. "Karluk" tili "Qutadg'u Bilig" asarining boshqa nusxalarida ham uchraydi. Istanbul nusxasi "Qutadg'u Bilig" asarining boshqa nusxalariga nisbatan ancha to'liq va yaxshi saqlangan. Bu nusxa 100 ta pergament varag'idan iborat va uning matni 65 bobga bo'lingan. Istanbul nusxasi o'ziga xos bezaklar bilan bezatilgan. Nusxaning qopqog'i va ba'zi sahifalari oltin va kumush bo'yoqlar bilan bezatilgan.

Istanbul nusxasi 1913 yilda Topkapi saroyining kutubxonasida topilgan va hozirda ham shu yerda saqlanadi. Bu nusxa kutubxonaning eskirgan va kam foydalaniladigan qo'lyozmalar to'planida topilgan. Ahmet Refik nusxani topganidan keyin, uni o'rganishga kirishdi. U nusxaning o'ziga xos xususiyatlarini, yozuv uslubini va tilini batafsil o'rganib chiqdi. U 1914 yilda o'zining topgan nusxasi haqida maqola yozdi va uni "Türk Tarih ve Edebiyat Mecmuası" jurnalida chop etdi. 1915 yilda Ahmet Refik "Qutadg'u Bilig" asarining Istanbul nusxasini nashr etdi. Ushbu nashr turkiy tilida yozilgan ilk yirik adabiy asarning qayta kashf etilishiga olib keldi.

XULOSA

Ko'rinib turibdiki, o'sha davrda turkiy adabiyotda yangi deb hisoblangan aruz o'lchagich qo'shimcha qismlardagi qofiyadan tashqari shoir tomonidan ravon qo'llangan. Asar yarim hikoya va yarim ijro uslubida yozilgan bo'lib, harakat va sahna ko'rinishlarini jonli tasvirlar bilan tayyorlovchi va tushuntiruvchi monologlarni o'z ichiga oladi. Istanbul nusxasi "Qutadg'u Bilig" asarini o'rganish uchun eng muhim manba hisoblanadi. Uning yozuv uslubi, til va mazmuni haqida ko'p ma'lumot beradi. Istanbul nusxasi XI asrda turkiy madaniyati va adabiyoti haqida muhim ma'lumotlar beradi. U turkiy tilidagi ilk yirik adabiy asar hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Boeschoten, Hendrik; Rentzsh, Julian (2010). Maynsdagi turkologiya (inglizcha). Otto Harrassowitz Verlag, pp. 89-92. ISBN 978-3-447-06113-1 .

2. Süer,EKER, " Kutadgu Biligdagi Turk Islomiy Terimlarining Manbalari Haqida [o'lik/buzilgan havola] ", Turkologiya Maqolalari 2016-yil 31-martda Wayback Machine da arxivlangan .

3.<https://web.archive.org/web/20141129095739/http://www.cokbilgi.com/yazi/kutadgu-bilig-yazmalari-ve-nushalari>

4. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi: <https://www.nbu.uz/>

5. O'zbekiston Milliy Kutubxonasi: <https://www.nbu.uz/>

6. Turkiy tillar tarixi va adabiyoti bo'yicha ilmiy maqolalar: <https://www.academia.edu/>